

Tot schoenzolen versneden schootsvellen

De Nederlandse Orde van Vrijmetselaren werd door de Duitse bezetter tot een verboden organisatie verklaard. Gebouwen, bezittingen en kostbaarheden van de Orde en de loges werden geroofd en vele vrijmetselaars werden vanwege verzetsactiviteiten opgepakt. Een onderbelicht gebleven episode in de geschiedschrijving.

Door Cok de Zwart

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, was Pieter J. Oud (1886-1968) niet alleen burgemeester van Rotterdam, maar ook actief als vrijmetselaar. Op 25 juli 1941 overmeesterde NSB-gemeenteraadslid Gerrit van Burink met veertien WA-mannen de burgemeester in zijn werkkamer. Hij werd gedwongen te poseren met een namaak-schootsvel, voorzien van een 'duivels' pentagram. Op de bewaard gebleven foto is de ingehouden woede van zijn gezicht af te lezen, terwijl de ogen van de mannen die hem in bedwang houden toch enige angst uitstralen. Kort daarop diende Oud zijn ontslag in. Hij werd opgevolgd door de NSB'er Frederik Ernst Müller. Na de oorlog keerde Oud weer terug op zijn post.

Samenzwering

Vrijmetselaren maken sinds de oprichting in 1717 in Londen deel uit van een wereldwijd netwerk van mannen die persoonlijke, religieuze en politieke vrijheid als ideaal uitdragen. Daarmee vormen zij een potentiële bron van bedreiging en verzet voor een dictatoriaal regime. Dus ook voor de nazi's. Om die reden verbood Adolf Hitler kort na zijn machts-overname in 1933 de vrijmetselarij in Duitsland. Logegebouwen werden leeggeroofd en er kwam een stroom van antisemitische propaganda tegen de vrijmetselarij op gang. De houding van de nazi's tegenover de vrijmetselaren werd sterk bepaald door de denkbeelden die

in de beruchte 'Protocollen van de Wijzen van Sion' zijn neergelegd. Dat zijn fictieve notulen van een al even fictieve Joodse vrijmetselaarssamenzwering, die in 1903 op instigatie van de Russische geheime politie werden gepubliceerd. De tsaar

Vrijmetselaren maken deel uit van een wereldwijd netwerk van mannen die persoonlijke, religieuze en politieke vrijheid als ideaal uitdragen

gebruikte deze om de Russische Joden de schuld te geven van de slechte economische staat van zijn rijk.

Hoewel al begin jaren twintig werd aangetoond dat het een vervalsing betrof, had deze bekendmaking geen effect op de populariteit van het boek dat in vele talen werd vertaald en waarvan miljoenen exemplaren zijn verkocht. De Duitse nazipartij verwierf in 1929 de auteursrechten en bracht in tien jaar tijd maar liefst 22 herdrukken uit. In 1938 verscheen er een Nederlandse vertaling, uitgegeven door 'Het Comité tot bestudeering van het Joodsche vraagstuk'.

Grootschalige roof

Het bestuur van de Nederlandse Orde van Vrijmetselaren zag de groeiende populariteit van het nationaalsocialisme met lede ogen aan.

Hoewel het in de aard van de organisatie lag (en ligt) om zich verre te houden van de politiek, probeerde zij toch enig tegenwicht te bieden aan de nazipropaganda. Onder meer door het schrijven van open brieven aan organisaties als het Verbond van Nationalisten en de Volkenbond, en door het publiceren en verspreiden van enkele voorlichtingsbrochures.

Al een week na de capitulatie werd door de Duitsers het hoofdkantoor van de Orde in Den Haag verzegeld

Het had weinig effect. Al een week na de capitulatie werd door de Duitsers het hoofdkantoor van de Orde aan de Fluwelen Burgwal in Den Haag verzegeld. Een paar dagen later namen ze de administratie mee. Het hoofdbestuur probeerde de bezetter er nog van te overtuigen dat de vrijmetselarij een a-politieke beweging was. In een brief aan Seyss-Inquart vroeg het de logeactiviteiten te mogen voortzetten. Het mocht niet baten: op 3 september 1940 verbood Seyss-Inquart de vrijmetselarij. Hij verklaarde haar vermogen verbeurd: het startsein voor een grootschalige roof. Generaal-Liquideur Werner Schwier gaf Joan Müller en zijn team van Provinciaal Liquidateurs

opdracht om loges op te heffen en hun gebouwen en andere bezittingen te verkopen. Zo werd de Nederlandse vrijmetselarij systematisch beroofd van haar historische bezit en kostbaarheden. De inboedels van logegebouwen werden - net als inboedels van woonhuizen van gedeporteerde Joden - openbaar geveild. Maar veel stukken waren toen al onderhands, ver onder de waarde, gegund aan NSB'ers of andere nazisympathisanten.

Naïef of strategisch

Het is een raadsel waarom de toenmalige Grootmeester (voorzitter) Hermannus van Tongeren niets ondernam om logebezit en -vermogens te beschermen. Hij ging niet in op het aanbod van de Provinciale Grootloge in Zuid-Afrika om zaken overzee veilig te stellen. Zelfs toen in 1939 de oorlog uitbrak, wachtte het Hoofdbestuur af en weigerde de Orde de tegoeden in het buitenland onder te brengen.

Hechtte Van Tongeren geloof aan de verzekering van Duitse zijde dat Nederland niet bezet zou worden? Was deze houding naïef of strategisch? Voorzag de Grootmeester wel een bezetting en wilde hij met zijn houding de Duitsers laten zien dat de vrijmetselarij niets te verbergen had? Hoopte hij dat de Orde niet verboden en de leden van de Orde niet opgepakt zouden worden? In ieder geval ging Van Tongeren zelfs na de bezetting ook niet in op het aanbod van de Koninklijke Bibliotheek om

de kostbare boekencollectie van de Orde in haar depot onvindbaar te maken.

Topcollecties

Deze ordinaire kunstroof moet goed zijn voorbereid, want de Duitsers gingen systematisch en snel te werk. De Sicherheitspolizei confisqueerde alle logegebouwen, die voor het merendeel de functie van NSB-hoofd-

Geroofde schootsvellen worden in de Amsterdamse schoenfabriek Herba versneden tot schoenzolen.

Foto Nationaal Archief

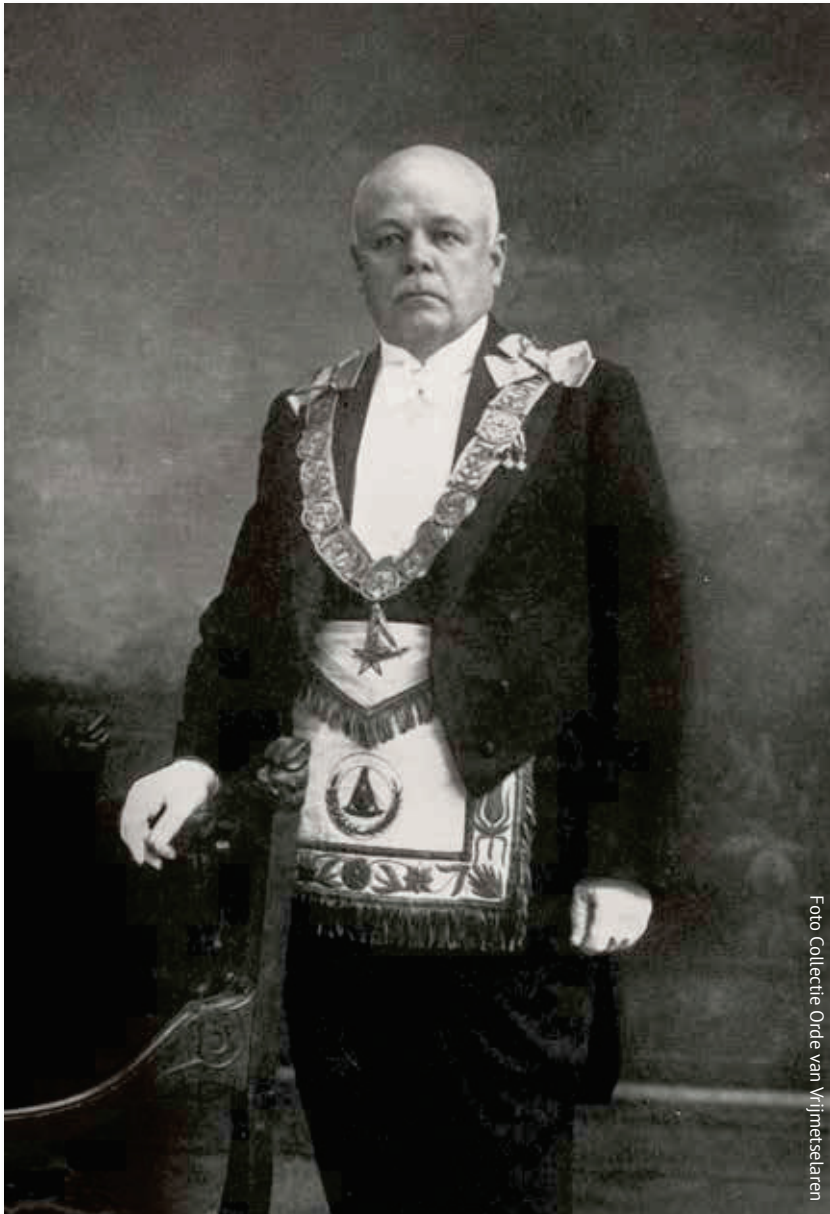

Foto Collectie Orde van Vrijmetselaren

Hermannus van Tongeren (1876-1941) in zijn regalia als Grootmeester, 1931. Van Tongeren was een oud-KNIL-officier, ingewijd in loge De Ster in het Oosten op Java, lid van loge Nos Vinxit Libertas in Amsterdam en Meester van Eer van loge L'Union Royale te Den Haag.

kunsthandelaren die zich in deze periode verrijkten, waren enkele Duitse inkopers, op zoek naar topstukken voor de privéverzamelingen van Goebbels, Hitler en andere partijkopstukken.

9 miljoen gulden

Bestuursleden van alle 67 loges in Nederland kregen bezoek van de politie. Ze moesten alle voorwerpen en papieren afgeven. Het beleid was vernederend. Zo werden de leren schootsvellen (rituele kledingstukken met historische en sentimentele waarde) in de Amsterdamse schoenfabriek Herba bewust versneden tot schoenzolen, zodat vrijmetselaarssymbolen letterlijk werden vertrapt.

De Wehrmacht roofde uit het Amsterdamse logegebouw aan de Vondelstraat alles van haar gading, vernielde het grote roosvenster in de voorgevel en bikte pleister van de muren om te zien of daarachter nog iets verborgen was. Soms lukte het vrijmetselaren om wat kostbaarheden te verstoppen of op

kantoor kregen. Het Ordegebouw aan de Fluwelen Burgwal werd de hoofdzetel van het Referat Internationale Organisationen (ROI) onder leiding van de eerder genoemde Schwier. Hij was belast met het opheffen van diverse internationale organisaties, waaronder de Rotary, de Theosofische Vereniging, Odd Fellows en de vrijmetselaarsordes. Schwier en zijn medewerkers trokken pas in het pand nadat het beroemde daarin gevestigde museum was leeggeroofd. Dat gebeurde door de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, die topcollecties in heel Europa roofde ten behoeve van de Hohe Schule der N.S.D.A.P. De collectie ging op transport naar Frankfurt om daar door naziwetenschappers te worden bestudeerd. Uit het Ordegebouw verdwenen echter ook decoratieve kunstwerken zonder maçonnieke symboliek. Onder de

een veiling terug te kopen. Maar het merendeel werd afgevoerd naar Duitsland. Dat gold ook voor de liquide middelen en de effecten van de Orde en de loges. Het bedrag dat aan goederen werd geroofd, is lastig te schatten. Maar in totaal moet het gegaan zijn om zo'n 9 miljoen gulden (= 80 miljoen euro) aan geld en effecten.

Groep 2000

Zo werd de organisatie waarvan ruim 4000 vrijmetselaren in Nederland lid waren, in rap tempo ontmanteld. Ze probeerden zo goed en zo kwaad als het ging met elkaar in contact te blijven. Rituele bijeenkomsten werden – uit vrees voor verraad en ontdekking – haast niet meer georganiseerd. Wel bleven ze elkaar ontmoeten op koffiebijeenkomsten. Een onbekend aantal van hen ging ook in

het verzet. Bekend is dat de groep verzetsleden die *Vrij Nederland* uitgaf veel vrijmetselaren telde, zoals Gerrit van Stolk jr. en Max Nauta. Geld kreeg de verzetsgroep van Grootmeester Hermannus van Tongeren, wiens dochter Jacoba ook bij de groep betrokken raakte. Van Tongeren had bij het uitbreken van de oorlog geweigerd naar Engeland te vluchten en raakte kort na de Duitse inval samen met een oud-KNIL-collega, de Joodse luitenant-kolonel Isaac Troostwijk, betrokken bij het verzet. Op 11 oktober 1940 werd Van Tongeren zonder opgaaf van redenen opgepakt. Na vijf maanden gevangenschap werd hij op 13 maart 1941 op transport gezet naar concentratiekamp Sachsenhausen. Daar overleed hij kort na aankomst aan een ernstige nieraandoening die de Duitsers weigerden te laten behandelen. Na de arrestatie ging Jacoba van Tongeren zelfstandig verder en richtte ze de Groep 2000 op, waarvoor zij tal van vrijmetselaarsvrienden van haar vader wist te rekruteren. Met geld uit deze kring, dat Hermannus van Tongeren had verborgen, financierde de groep verzetsacties en werden naar schatting zo'n 4500 mensen aan een onderduikadres geholpen.

Zo werd de Nederlandse vrijmetselarij systematisch beroofd van haar historische bezit en kostbaarheden

Hiaat

Hermannus van Tongeren, Vrij Nederland, Groep 2000 zijn namen die vandaag de dag enige bekendheid genieten en als symbolen gelden van het Nederlandse verzet tegen de Duitsers. Maar er zijn talloze minder bekende vrijmetselaren die in opstand kwamen en dit met hun leven hebben moeten bekopen.

Zoals Maurits Groen, lid van de Utrechtse loge Ultrajectina. Hij zond voor de Ordedienst (OD) berichten door naar Londen en werd in 1943

Conciërge Nicolaas Peters, gedwongen om een nazi rond te leiden in het gebouw van de Grootloge aan de Fluwelen Burgwal 22 te Den Haag.

opgepakt. Via kamp Vught belandde hij in Dachau, waar hij in 1945 aan vlektyfus overleed. Of Marten Elkerbout, lid van loge Licht en Vrijheid in Eindhoven. Hij nam onder de schuilnamen 'Tante Mies' en 'Siem' deel aan het verzet, werd opgepakt en op 5 september 1944 in kamp Vught gefusilleerd. Of Willem Jonkman, docent aan de kweekschool in Meppel en lid van de plaatselijke loge Humaniteit. Hij liep in 1944 tegen de lamp en afgevoerd naar Buchenwald. Toen deze loge in 1946 voor het eerst weer bij elkaar kwam, waren slechts 9 van de 28 leden nog in leven. Er is echter nooit een goede analyse gemaakt van de collectieve bijdrage aan het verzet door vrijmetselaren. Ook is niet bekend hoeveel Joodse leden zijn vermoord, of hoeveel leden in Nederlands-Indië zijn geïnterneerd. Een hiaat in de oorlogsgeschiedenis en de moeite waard om ooit nog eens op te vullen.

Tentoonstelling

In het Vrijmetselarij Museum aan de Javastraat 2b in Den Haag is nog voor onbepaalde tijd de expositie 'Vrijheid en Vooroordeel. Vrijmetselarij en de Tweede Wereldoorlog' te zien. De tentoonstelling is samengesteld door gastconservator dr. Andréa Kroon, die ook de bijbehorende catalogus schreef.